

HABITUS – ETNOGRAFIA XVI. STOROČIA

Igor Zmeták

V kultúrnej antropológii platí, že pri skúmaní iných národov, etnických skupín alebo domácych subkultúr si musíme uvedomiť, že na „tých iných“ hľadáme akoby cez farebné okuliare – naše vnímanie je poznačené vžitými stereotypmi z vlastnej kultúry. Ak sa jedná navyše aj o skúmanie historické, je to pohľad nielen cez sklá farebné, ale aj dioptrické naraz.

Do vyššie spomínanej kategórie jednoznačne patrí mimoriadne vzácny historický knižničný dokument z knižnice Slovenského národného múzea v Bratislave – *Habitus praecipuorum populorum*. Kniha z roku 1577 upúta na prvý pohľad svojim obsahom a efektnými, ručne kolorovanými rytinami. V rámci odborného výskumu sme navyše zistili, že patrí medzi 7 známych exemplárov z pôvodného vydania, ktoré sa zachovali vo fondoch svetových knižníc alebo múzeí.

Slovenské národné múzeum v Bratislave sa tak ako vlastník dokumentu zaradilo vedľa British Library v Londýne, Staatsbibliothek v Berlíne, Universitätsbibliothek v Heidelbergu, Bayerische Staatsbibliothek v Mníchove, Universitätsbibliothek v Bayeruthe a Bibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität v Mníchove.

Plný názov titulu je: „*Habitus praecipuorum populorum, tam virorum quam foeminarum Singulari arte depicti : Trachtenbuch, darin fast allerley und der fürnembsten Nationen, die heutigs tags bekandt sein, Kleidungen, beyde wie es bey Manns und Weibspersonen gebreuchlich, mit allem vleiß abgerissen sein, sehr lustig und kurtzweilig zusehen*“. („*Odevy a vzhľad najdôležitejších národov a ľudí, ako mužských, tak ženských, na jednotlivých obrázkoch. Kniha krojov – v tom takmer všetkých najdôležitejších národov, ktoré sú dnes známe; odevy, ktoré sú najviac používané mužmi a ženami, so všetkým poctivo zakreslené, veľmi veselo a zábavne ukázané*“). Vytlačené v Norimbergu u Hansa Weigela Formschneidera s dovolením Rímskeho Cisárskeho Majestátu. Do 10 rokov sa nedotláča. Anno M.D.LXXVII.

Dielo je autentickou obrazovou encyklopédiou všetkých známych národov sveta, tak ako boli tieto národy vnímané v XVI. storočí v stredoeurópskom nemeckom kultúrnom okruhu. Pozostáva zo súboru plnofarebných drevorytov – celostránkových obrázkov na listoch s rozmermi 29×19,5 cm. Ku každej rytine

prináleží etnická a sociálna identifikácia – nadpis v latinčine a krátky veršovaný popis v nemčine.

Slovenský exemplár prvého vydania diela „*Habitus praecipuorum populorum*“ alebo podľa nemeckého názvu „*Trachtenbuch*...“ z roku 1577 už bol opravovaný a jeho fyzický stav by si zaslúžil odborný reštaurátorský zásah. Listy knihy sú z hrubého, kvalitného papiera, niektoré sú však poškodené. Z kompletného súboru 219 listov s celostranovými drevorytinami ich 12 chýba.

Za pozornosť stoja farby použité na kolorovanie ilustrácií – sú výnimočnej kvality a trvácnosti, ktorú je možno oceniť aj po takmer 430 rokoch. Z tohto pohľadu patrí zachovaný dokument medzi kvalitatívnu špičku tlačiarenskeho umenia XVI. storočia.

Všetky obrázky do knihy nakreslil jeden z najlepších stredoeurópskych ilustrátorov a drevorytcov z obdobia rokov 1560–1590 Jost Amman. Autorstvo a idea diela *Habitus praecipuorum populorum* je pripisovaná vydavateľovi a rytcovi **Hansovi Weigelovi** Formschneiderovi. Ich spoluprácou vznikol etnografický atlas národov sveta, kde jednotlivé etniká sú charakterizované podľa typických odevov. Obrazová časť dopĺňajú krátke popisy a vtipné komentáre príznačných črt pre sledované kultúrne a sociálne kategórie.

Jost Amman (uvádzaný aj ako Jost Amann, Jost Aman, Jodocus Ammon, Justus Ammon, Jobst Amman) sa narodil 13. 6. 1539 v Zurichu. Väčšinu života a tvorivé umelecké obdobie prežil v Norimbergu, kde aj 17. 3. 1591 zomrel. Amman najprv vyštudoval maľbu na sklo a po učení v umeleckej a tlačiarenskej dielni Virgila Solisa v Norimbergu (v roku 1562 aj prevzal jej vedenie) sa stal popredným stredoeurópskym knižným ilustrátorom, grafikom, kresliarom, drevorytcom, drevorezbárom a medirytcom. Nadviazal na grafické tradície Albrechta Dürera a Hansa Sebald Behama. Európsku slávu a prvenstvo dosiahol práve v oblasti kníhtlače, za efektne kolorované rytiny a kresby figúr v národných krojoch a v odevoch charakteristických pre jednotlivé sociálne triedy.

Titulný list je bohato ilustrovaný a kolorovaný. V hornej časti je biblický motív Adama a Evy a dolná časť je symbolickým úvodom k obsahu knihy – zobrazuje typických predstaviteľov jednotlivých kontinentov. Áziu zastupuje moslimský hodnostár s oštepom, Ameriku domorodec z Brazílie s lukom, Afriku zase moslimský domorodec v turbane so štítom a s oštepom. Európu predstavuje bežiaci nahý Adam, ktorý v jednej ruke drží rohož, alebo bal látky, v druhej ruke má nožnice a pod pazuchou papier. Zástupcovia Ázie, Ameriky a Afriky nehybne stoja, iba Európan je v pohybe a beží popred nich.

Jednotlivé národy sú zaradené podľa hierarchie v smere „od našich k iným“ a menej významným. Podľa počtu ilustrácií možno určiť aj význam jednotlivých národov a etník. Významnou črtou je aj snaha o zachytenie spoločenských a sociálnych kategórií – šľachticov, mešťanov, roľníkov, štátnych a miestnych hodnostárov, slobodných dievčat, vydatých žien, vdov.

Habitus praecipuorum populorum zachovaný vo svojom prvom vydaní je jednak mimoriadne cenným historickým knižničným dokumentom a zároveň nenahraditeľným etnologickým dokumentom zo XVI. storočia. Obsahová stránka diela je vo svojej komplexnosti bohatým zdrojom informácií pre dejiny etnológie, ako aj kultúrne a sociálne dejiny. Možno ho skúmať špeciálne aj z hľadiska histórie stredoeurópskych mentalít, dejín odievania, sociálnej psychológie, sociológie, výtvarného umenia, knižnej ilustrácie. Kópie diela na mikrofišoch patria do študijného fondu prestížnych európskych univerzít.

Vlastný súbor 219 celostránkových rytín (v slovenskom exemplári 207) začína od najvyšších svetských hodnostárov – Rímskeho cisára, kniežat a najvyšších dvoranov. Obrázok Rímskeho cisára je s textom: „Takto vyzerá Rímsky cisársky majestát. Slávnostný odev je ozdobou Rímskeho cisárskeho Veličenstva. Ako symbol vlády má žezlo a kráľovské jablko“.

V autorskom výbere obrázkov dominujú na začiatku knihy „domáci“ – obyvatelia Norimbergu. Amman nakreslil na 20-tich maľovaných figúrach predstaviteľov všetkých sociálnych tried – od urodzených patriciov, šľachticov, obchodníkov, remeselníkov až po služobníctvo. Mesto Norimberg je v tejto encyklopédii predstavené ako hlavný reprezentant nemeckých krajín.

Habitus môže byť dnes vnímaný aj ako dobový príklad chápania pojmu „národ“ v XVI. storočí, pre ktoré neplatilo jazykovo-etnické triedenie XIX. storočia. Pojem „národ“ vo vedomí ľudí XVI. storočia predstavuje podľa dnešných kultúrno-antropologických kritérií „kultúrnu oblasť“ – geograficky vymedzené územie, kde sa spoločným kultúrno-historickým vývojom vytvoril charakteristický typ kultúry. Takto vnímané „národy“ alebo krajiny reprezentujú v knihe buď ich hlavné mestá (ak boli dominantné v danej kultúre, ako napríklad talianske a nemecké mestá Benátky, Janov, Florencia, Pisa; Norimberg, Halle, Meissen, Frankfurt nad Mohanom, Lipsko), alebo špecifická kultúrno-sociálna kategória (námorník zo Zeelandu, jazdec z Uhorska, divoch z Brazílie, turecký námorník).

Jednotlivé nemecké krajiny zastupujú ich kultúrne centrá – Augsburg a Halle sú centrami Švábska, Meissen zastupuje rovnomenný región, ale rovnaký štýl

obliekania je typický aj pre Lipsko, a teda celé Sasko. Dnešný Gdansk (vtedajší Dantzig) reprezentoval Prusko, Frankfurt Falcko, Kolín nad Rýnom Vestfálsko, Heidelberg bol za Münster-Vestfálsko, Strassburg bol centrom Alsaska.

Ak mala niektorá krajina, alebo národ nejaký charakteristický rys, bol zachytený na obrázku alebo v sprievodnom texte, ako napr. pri Alsasanoch : „V Alsasku sa dorába dobré víno, ale tiež sa tam aj dobre oslavuje. Preto urodzené ženy, sú vždy oblečené na takú príležitosť“.

Krajiny z tohto okruhu majú viac obrázkov a ukázaní sú zástupcovia jednotlivých sociálnych tried – šľachtici, mešťania, kupci, remeselníci, sedliaci, obyčajní ľudia vo svojich typických odevoch. Odev symbolizoval spoločenský stav a kniha je koncipovaná tak, aby cestovateľ po neznámych mestách a krajoch mohol podľa oblečenia identifikovať národnosť a sociálnu kategóriu. Národy a krajiny menej významné sú zastúpené väčšinou svojou špecifickou kultúrno-sociálnou kategóriou, tak ako boli v tej dobe vnímané. Do tejto kategórie patrilo z vyššie vymenovaného okruhu aj vtedajšie Prusko. Na obrázkoch má zámožného kupca, ženu remeselníka, nevestu, pannu a slúžku.

Pre Sliezsko a mesto Vratislav boli typickí mešťania a remeselníci, za Flámsko je iba jeden obrázok kočiša – furmana, České kráľovstvo má 4 obrázky – mešťana, dámu, muža a ženu z ľudu s textom „V každej zemi taký zvyk, každý nosí odev svoj. Takto spoznáš Čecha postavu, ako je táto figúra namaľovaná“.

Švajčiari nemôžu byť inak zobrazení ako vo svojom tradičnom odevu, Frízsko a mesto Groningen má mešťana, Zeeland muža z Mittelburgu a námorníka: „Námorník ak aj ide na pevninu, je na takejto prechádzke a nesie veslo v ruke, lebo svoju loď znovu povedie“.

Medzi známymi krajinami sa nachádza aj Livónia (v starej nemčine Eisland), ktorá by sa na dnešných mapách hľadala ťažko. Národ Livov a historická Livónia sa geograficky nachádzali približne na území dnešného Estónska a západného Lotyšska (poslední etnické Livovia dnes žijú v Kurlande – Kurzeme).

Francúzi patrili v XVI. storočí medzi popredné európske národy a podľa toho im v knihe prislúcha 11 samostatných obrázkov – dominuje šľachtický stav, samostatnou kategóriou, ktorú iné národy nemajú predstavenú je doktor, člen parlamentu. Medzi špecifiká Francúzov je aj maľba „Srdečnej šľachtickej“, lebo väčšina príslušníkov patricijskej vrstvy z iných krajín je kreslená s odmeranými tvármi.

Dost' priestoru venovali autori aj talianskym mestským štátom. V knihe je podrobne zmapované obliekanie Janovčanov, Benátčanov, Ferrara, Parma, Padova, Ravenna, Florencia, Pisa, Bologna, Perugia, Toskánska Sienna, Neapol v Apúlii, Ischia a samozrejme aj Rím. Kto by si myslel, že Rím bude mať významnejšie zastúpenie, bude sklamaný počtom. Rím má tri obrázky – dve vznešené ženy a kurtizánu. Môžeme sa iba domnievať, či ide o náhodu, alebo typický stredoeurópsko-nemecký pohľad v XVI. storočí.

Pozornosť stredoeurópskych autorov upútali u Španielov dreváky. S obľubou ich zvyrazňovali. Špeciálnou kategóriou v španielskej spoločnosti je „žena španielskeho farára (podľa nemeckého popisu, v latinčine je označená ako konkubína)“.

Uhorsko je opísané v knihe ako krajina mnohých národov, ale pre XVI. storočie bol najcharakteristickejším reprezentantom „Uhorský jazdec“: „Dlhý čas Uhorsko, Turek obsadil smrťou a ohňom. Preto sú stále pripravení do boja.“

Poľsko bolo vnímané ako krajina kupcov, ale má aj obrázok šľachtickej ženy z Poznane. Rusko symbolizoval ruský kupec, ale aj bohato odetý Moskovčan a moskovský jazdec. Rusko bolo vlastne hranicou Európy s divokou Tatáriou. Tatársky bojovník je štylizovaný do krutého bojového výrazu s jednoznačným latinským nadpisom (Tartaricus miles), ktorý ho symbolizoval ako krvilačného tvora z podsvetia.

Vzdialené a neznáme národy z iných kontinentov sú štylizované podľa predstáv, aké vyvolávali vo vtedajšej Európe. Amman považoval za potrebné, aby vedel čitateľ rozlíšiť pri prípadnej ceste do Afriky pannu od vdovy, Araba a Maura.

Amerika a juhovýchodné ostrovy sú obývané nahými a krvilačnými divochmi. Pre Stredoeurópana to bolo obrovské, nepreskúmané územie a ostrovy a ich obyvatelia boli vnímaní ako iná kategória ľudí, ktorá má bližšie k správaniu zvieraciemu ako ľudskému. Ich obrazy boli štylizované v tomto duchu „Muž z Brazílie. Muži v Amerike chodia s takýmto kyjom. Tým na počkanie svojho nepriateľa prepadnú a ubijú k smrti“.

Ázia nebola v XVI. storočí neznámym kontinentom, ale európske krajiny, ktoré si vybojovali a vybudovali obchodné kontakty a cesty, si svoje monopolné postavenia úzkostlivo strážili a podrobnejšie správy z ciest považovali za obchodné tajomstvo. Ázijské národy teda zastupujú Arabi, Mauri, Tatári a Turecká ríša, ako etnicky unifikovaná ríša s národom Turkov.

Turci boli pre Stredoeurópanov XVI. storočia následkom svojej vojenskej expanzie národom hodným pozornosti. V knihe je im venovaným vyše 20 obrázkov, na ktorých sú zobrazení Turci z hľadiska sociálnej štruktúry, avšak veľká časť obrazov je venovaná príslušníkom tureckého vojska – lukostrelec z telesnej stráže tureckého vládcu, vojak z cisárskej gardy, žoldnier, námorník, veliteľ strelcov, vojenský posol.

Bohatá sériu obrazov tureckých vojakov, ktorí boli v Strednej Európe v časoch vydania knihy priamo prítomní, bola veľmi aktuálna, a ich rozpoznávanie a identifikácia bola prakticky potrebná. Túto armádu galériu dopĺňajú jednak obrazy tureckých žien, ale aj služobníctva. Maliar sa snažil zachytiť na svojich obrázkoch aj typické turecké národné zvyky. Do tejto kategórie patrí ukážka odlišného sedu tureckých žien, ich spôsob jazdy na koni, ženský odev do kúpeľa, výchova kresťanských detí k boju, ukážka jedenia a stolovania – „Keď Turci so ženami a deťmi chcú jesť a sú hladní, sadnú si dokola na zem a bez akýchkoľvek okolkov začnú“.

Prehliadka národov sveta a ich odevov sa končí troma dobovými krásavicami – jedna je z gréckeho Epira, druhá z egyptskej Káhiry a tretia z afrického Fezu. Vizuálny dojem umocňuje autor svojim textom: „Ženy z egyptskej krajiny, idú do mesta Káhiry. Vyzerajú takto krásne, ako je to z obrázka jasné“.

Najväčší význam *Habitusu* je práve v jeho etnografickej kopletnosti – ukazuje nám predstavu národov a sociálnych kategórií podľa stredoeurópskej – nemeckej proveniencie zo XVI. storočia. Stojí za pozornosť fakt, že napriek forme tzv. „populárnej“ encyklopédie sa autori snažili zobrazit' iné národy čo najobjektívnejšie. Ak si uvedomíme možnosti šírenia informácií v XVI. storočí, je toto dielo vskutku obdivuhodné.

Literatúra

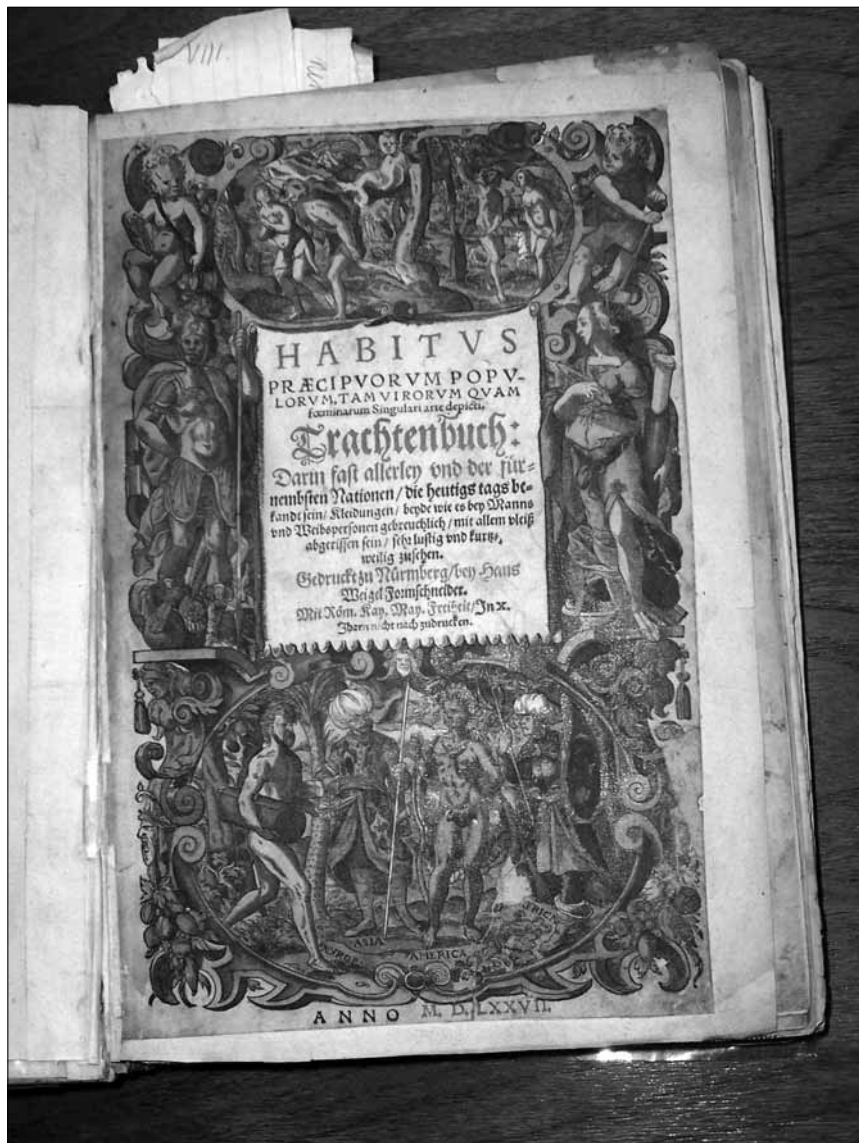
- Allgemeines Künstlerlexikon. 1996. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völkern. München/Leipzig, 1996.
- Borecký, V. 1996. Imaginace a kultura. Praha 1996.
- Bruhn, Wolfgang, Tilke, Max. 1955. Kostümgeschichte in Bildern. Tübingen : Verlag Ernst Wasmuth, 1955, 206 s.
- Cocchiara, Giuseppe. 1971. Dzieje folklorystyki w Europie. Warszawa : PIW, 1971, 691 s.
- Erlande-Brandenburg, Alain. 1984. Gotische Kunst. Freiburg : Herder, 1984, 638 s.
- Geertz, Clifford. 2000. Interpretace kultur. Praha : Slon, 2000, 565 s.

- Münster, Sebastian. 1572. *Cosmographiae universalis Lib. VI. In quibus iuxta certioris fidei scriptores, sine omniciuscunss molestia...Regionum topographicae picture.* Basileae : Petri Henrich, 1572, 1318 s.
- Pijoan, José. 1989. *Dejiny umenia* 5., 6. Bratislava: Tatran, 1989.
- Tatarkiewicz, Wladyslaw. 1991. *Dejiny estetiky III.* Bratislava : Tatran, 1991, 422 s.
- Thieme-becker. 1911. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart.* Leipzig, 1911.
- Williams, Thomas Rhys. 1990. *Cultural Anthropology.* New Jersey: Prentice Hall, 1990. 434 s.

Obrazová příloha

Obr. 1: Český stařec

Obr. 2: Titulní list Habitu

Obr. 3: Maur z Arábie